

Když vyšly Berkeleyho dvě hlavní práce týkající se jeho noetického a ontologického stanoviska - *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge* (1710) a *Three Dialogues between Hylas and Philonous* (1713) -, setkal se Berkeley se značným nepochopením ze strany svých současníků. Berkeley byl obviňován z bláznivého popírání reality světa, z toho, že tvrdí, že nic není skutečné (ve smyslu materiální), ale naopak vše kolem nás má pouze iluzorní, nehmotnou, duchovní povahu. Jako pregnantní příklad můžeme ocitovat - typicky kousavý - komentář Berkeleyho současníka Voltaire: „Berkeley, biskup z Cloyne, je poslední, jenž stem klamných sofismat hleděl dokázat, že tělesa neexistují. [...] Když byl takto zničil rozprostraněnost, vyvodil závěr, že pevnost, která s ní souvisí, padá sama sebou a že tedy není na světě nic jiného než naše ideje. Podle tohoto učence deset tisíc lidí, zabitých deseti tisíci ranami z děl, jsou vlastně jen deset tisíc dojmů našeho chápání. A když nějaký muž zplodí se ženou dítě, je to vlastně jen idea, která se ubytuje v jiné ideji, z níž se pak zrodí třetí idea.“¹ Traduje se historka, že když Berkeley navštívil Jonathana Swifta, tou dobou děkana katedrály sv. Patrika v Dublinu, nechali ho stát na schodech před vchodem pod záminkou, že kdyby byly jeho filosofické názory správné, mohl by vejít skrze zavřené dveře.² Předběžně se dá říct, že celý spor a celé nedorozumění pramenilo z Berkeleyho odmítání hmotné substance, myšlenou jako poslední a objektivní realita vnímaných věcí. Berkeley ono odmítané popsal více termíny - hmotná substance, substrát, podstata, absolutní a vnější existence odlišná od našeho vnímání a myšlení, (v určitém kontextu) archetyp atd. Berkeleyho terminologie není nijak ukotvená, ani se o to nijak zvlášť nesnaží³, ale všechny tyto pojmy mají u Berkeleyho význam, který Kant později popsal jako *věc o sobě*. Berkeley vyšel z dobových filosofických poznatků, podmíněných především Descartem a Lockem, kdy je svět rozdělen na hmotnou a duchovní substanci, přičemž hmotnou substanci charakterizovaly tzv. primární kvality (jako rozprostraněnost, pohyb, tvar atd.), zatímco sekundární kvality těles byly přiřazeny do oblasti ducha (jako barva, zvuk atd.). Berkeley postavil primární kvality na roveň sekundárních, tzn. jejich existence je taktéž podmíněna mým vnímáním/myšlením, čímž mu zůstal prázdný pojem hmoty jako jejich substrátu, nositele. Tento pojem - poté, co byl zbavený všech svých akcidentů, jež byly do té doby v něm inherentně a objektivně přítomné - mohl být tak vymezován pouze čistě negativně - stal se neznámým něčím, jehož existenci přesto stále předpokládáme, protože ho považujeme za příčinu všech našich vjemů, našeho světa jako představy. Proto si troufám tvrdit, že to, s čím Berkeley polemizuje, je přísně vzato kantovská věc o sobě. Jejím odmítnutím ovšem nijak nepopíráme realitu a materialitu vnějšího světa. Pro Voltaire a jiné současníky ovšem muselo vyznít odmítnutí hmotné substance jako odmítání hmotné reality vůbec. Sám Voltaire částečně vystihl jádro Berkeleyho problému s hmotnou substancí jako s onou nepoznatelnou věcí o sobě, když říká: „Je dobře vědět, co zavedlo biskupa Berkeley do onoho paradoxu. Kdysi dávno jsem s ním měl několik rozhovorů; řekl mi, že jeho náhled má původ v tom, že nelze pochopit, co je onen subjekt, který přijímá rozprostraněnost. A ve své knize opravdu vyhrává, když se ptá Hylase na tento subjekt, tento substrát, tuto substanci. [...] a chudák Hylas [...] zůstane všecek zaražen a přiznává, že se v tom nevyzná, že není těles, že hmotný svět neexistuje a že je jen svět intelektuální.“⁴

Můžeme si povšimnout, že podobné stanovisko vůči Berkeleymu zaujímá - přes všechnu možnou inspiraci - i sám Immanuel Kant. Dle Kanta Berkeley tvrdí, že věci kolem

¹ Voltaire, *Voltaire - myslitel a bojovník I*, Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1957, str. 446-447.

² Popkin, Richard H., *Filozofie pro každého*, Praha : Ivo Železný, 2000, str. 281-282.

³ To samé platí pro Berkeleyho popis vnímaného, jež synonymně nazývá jako ideje, impresy, počítky nebo smyslové kvality. Podstatné pro Berkeleyho bylo vyjádřit myšlenku a nepřít se o slova: „Říkám, že bezprostředně vnímané věci jsou ideje či počítky, nazývej si je, jak chceš.“ Berkeley, George, *Tři dialogy mezi Hyladem a Filonoem*, Praha : Oikoyomenh, 2007, str. 52.

⁴ Voltaire, *Tamtéž*, str. 448.

nás jsou pouhé fikce, ovšem nikoli jako fenomény světa pro nás, jež mají - v kantovském smyslu - svou realitu, protože Berkeley popírá vnější substanci nezávislou na našem myšlení. Berkeley tak upadá do dogmatického idealismu: „Idealismus (mám na mysli *materiální* idealismus) je teorie, která tvrdí, že existence předmětů v prostoru mimo nás je buď pouze problematická a *nedokazatelná*, nebo *nepravdivá* a *nemožná*; *prvním* typem je problematický idealismus *Descartův*, který prohlašuje za nepochybné jen jedině empirické tvrzení (assertio), totiž: *Já jsem*; *druhým* typem je *dogmatický* idealismus *Berkeleyův*, jenž prohlašuje prostor se všemi věcmi, k nimž patří jako jejich neoddelitelná podmínka, za něco, co je samo o sobě nemožné, a proto má i všechny věci v prostoru za pouhé fikce.“⁵ Berkeley naopak tím, že odmítne existenci věcí jsoucích nezávisle na tom, že by byly vnímatelné, obecněji poznatelné, odmítá nepoznatelné podstaty - s jejich předpokladem se totiž svět štěpí na jevový svět pro nás, pod nímž se skrývá neznámý svět o sobě. Takové stanovisko, dle Berkeleyho, vede k nejhlubšímu skepticizmu, kdy si nemůžeme být jistí tím, co vnímáme, jaké je to doopravdy a jestli vnímané má vůbec nějakou realitu. Bez neznámých podstat můžeme světu kolem nás věřit, můžeme mít jistotu o jeho pravosti a realitě. Berkeley se - v protikladu k tomu, z čeho ho obviňovali současníci - naopak snažil obhájit svět, jak ho dennodenně zakoušíme, jako zcela skutečný, materiální a jistý. Na tomto místě se už pomalu můžeme začít ptát, proč tedy není Berkeley chápán jako empirik a realista?

Milan Sobotka ve své předmluvě k Berkeleymu hlavnímu dílu také zmiňuje názor, že některými interprety je Berkeley vskutku pojmán jako realista: „Originální obrat, který Berkeley v této problematice učinil, je ten, že namísto toho, aby pojal nejen sekundární, ale i primární kvality jako pouhé ‚jevy‘ něčeho nepoznatelného, pochopil je jako vlastní realitu. Tím provedl obrat od skepticizmu k ‚realismu‘. Jako ‚realistu‘ vykládá Berkeley nejen Popkin, ale i jiný významný berkeleyovský vydavatel a interpret, C. M. Turnbayne.“⁶ Ovšem - neradujme se předčasně - ihned také dodává: „Je-li dnes Berkeley vykládán, alespoň některými interprety, jako ‚realista‘, není tím ovšem míněn realismus ve světonázorovém významu teze o materiálním světě mimo vědomí, nýbrž realismus ve smyslu fenomenalistickém. [...] Je ‚realistou‘ entuziasmem pro ‚svět‘, jaký nám vědomí ukazuje a který důvěrně známe. Je představitelem vzpoury proti přírodovědnému pojetí univerza, v němž neexistuje než tvar, masa a rychlost. [...] Výrazněji než Locke vyjadřuje Berkeley vědomí, že orientace na přírodovědeckou konstrukci světa ve smyslu Descartově nebo Newtonově podlamuje naše intimní zakotvení ve světě, který nám ukazují naše smysly.“⁷ Chceme-li tedy interpretovat Berkeleyho jako realistu, je to možné jen tak, že Berkeley - podle Sobotky - mluví pouze o žitém, přirozeném, v denní zkušenosti zakoušeném světě, v protikladu k přísnému, vědeckému, pravému světu.

Mým cílem je ukázat, že nemusíme na Berkeleyho blahosklonně aplikovat vysvětlení, že mu šlo jen o náš prožívaný svět, abychom ho mohli vykládat jako realistu, a tedy, že nemusíme na něj pohlížet jako na idealistu v onom Voltairovském či Kantovském smyslu. Rád bych tedy, abych v závěru své práce mohl prohlásit, že Berkeley je realista jak v tom noetickém, tak i ontologickém významu (předběžně vymezeno - z noetické stanoviska: snažíme se popisovat reálný svět, a v úspěšných případech jej skutečně popisujeme, pravdivost našeho popisu spočívá ve shodě s realitou; z ontologického: svět nemá idealistický charakter nebo podstatu).

Nejprve ve zkratce: Berkeleyho způsob argumentace ve *Třech dialogích* je následný: v prvním kroku oponuje Hylasovi - zastánci hmoty, vnější skutečnosti věcí, jsoucích nezávisle

⁵ Kant, Immanuel, *Kritika čistého rozumu*, Praha : Oikoymenh, 2001, str. 183.

⁶ Sobotka, Milan, *Filozofie George Berkeleye*, in: George Berkeley, *Pojednání o základech lidského poznání*, Praha : Svoboda, 1995, str. 20.

⁷ Sobotka, *Tamtéž*, str. 20-21.

na našem myšlení -, vyvrací představy, že něco může existovat mimo mne, probírá jednotlivé smyslové kvality a ukazuje na jejich relativnosti, že to není něco, co je inherentně přítomné ve věcech, postupuje od tzv. sekundárních kvalit, až po tzv. primární kvality. Dospívá k názoru, že všechny smyslové kvality mohou existovat jen jako moje idea, tj. jsou podmíněné mým vědomím, načež mu zbývá holý pojem hmotné substance jako jakýsi substrát všech těchto kvalit. S ním se vypořádává ve třech krocích - jednak, pokud by existoval, byl by zcela neužitečný, jednak kvůli svému čistě negativnímu vymezení, je z logiky pojmu nesmyslný, a za třetí, jako nesmyslný a absurdní pojem, je neexistující, protože nic v přírodě, co je absurdní, nemůže jako takové existovat. V tomto prvním kroku Berkeley „filosofuje kladivem“. Hylas dospívá ke skepticizmu, uznává, že měl jeho oponent - Filonoes - ve všem pravdu - vnější realita věcí neexistuje, vše je jen iluze našeho vědomí, jsou nám dány pouze jevy věcí, pokud máme vůbec nějaké jevy, jestliže hmotná substance, jako jakýsi vnější podnět pro naše jevy, dost možná vůbec neexistuje. V tomto bodě Filonoes Hylada zastavuje a takříkajíc „tuká si na čelo“ - o jakých absurditách to Hylas mluví? Že svět neexistuje, že tu není přede mnou přítomná židle, když ji vidím a mohu si na ni sednout? Že by to mělo být nic než fantóm, jako když v noci sním? To je druhý krok Berkeleyho argumentace, který spočívá v tom, že se v podstatě vrátí tam, odkud původně vyšel. Berkeley potvrzuje skutečnost vnějších věcí, jejich očividnou nezávislost na mém já (svět tu bude, i když zavřu oči nebo když už budu dávno po smrti), zkrátka jejich nezpochybnitelnou - tvrdou - realitu. Tento proces byl ale nutný v tom, že vše je teď postaveno na nových základech, o kterých se samozřejmě domnívá, že jsou mnohem pevnější, než ty, které předpokládaly hmotnou substanci (ve významu věci o sobě).

Na jakých základech tedy vše teď leží? V prvním kroku své argumentace prokazoval, že věc je tvořena jen svými kvalitami. Hledat pod nimi ještě něco jiného, od nich odlišného, jako jakéhosi nositele všech těchto vnímaných kvalit, je nepochopitelné. Věc se tedy neliší od komplexu svých kvalit, které na ni poznáváme a není ničím víc. „Například u výroku, že kostka je tvrdá, rozlehlá a čtverhranná, chtějí, aby slovo *kostka* označovalo subjekt či substanci odlišnou od tvrdosti, rozlehlosti a tvaru, kteréžto vlastnosti se o ní vypovídají a existují v ní.“⁸ Lakonicky pak řečeno: „tvrdit, že kostka je tvrdá, rozlehlá a čtverhranná, neznamená přisoudit tyto kvality subjektu, který se od nich liší a podpírá je, ale jen objasnit význam slova *kostka*.“⁹ Tyto smyslové kvality ale nemohou existovat bez vztahu k mému vnímání. Odtud pak teze, že pro věc jako komplex smyslových kvalit podmíněných mým vnímáním platí, že být znamená být vnímán. Tato teze se pak více zpřesňuje. Například Berkeley říká: „Říkám, že stůl, na kterém píši, existuje, což znamená, že jej vidím a cítím. A i kdybych byl mimo svou pracovnu, řekl bych, že existuje, a myslel bych tím, že kdybych tam byl, mohl bych jej vnímat, nebo že jej právě vnímá nějaký jiný duch.“¹⁰ Svět nezaniká pokaždé, když přestanu vnímat, tzn. nepřestane existovat a není v nanosekundě znovu celý stvořen při každém mrknutí mého oka. Stůl v místnosti nepřestane existovat, když z místnosti odejdu. Být znamená spíše být vnímatelný, než být aktuálně vnímán; nebo ještě lépe „být poznatelný“, protože díky přírodním zákonům se dovídám o světě, který může být značně prostorově a časově vzdálený¹¹ - což implikuje jinou poznatelnost než čistě smyslovou (zvláště pokud jde o onu časovou vzdálenost)¹². Ale i bez předchozího - Berkeley obecně nijak striktně nerozlišuje smyslové poznání a rozumové, protože i smyslové poznání znamená

⁸ Berkeley, George, *Pojednání o principech lidského poznání*, Praha : Oikoyomenh, 2004, str. 125 (§ 49).

⁹ Berkeley, *Tamtéž*.

¹⁰ Berkeley, *Tamtéž*, str. 106 (§ 3).

¹¹ Berkeley, *Tamtéž*, str. 150 (§ 105).

¹² Především schopnost predikovat budoucí, je hlavní funkcí přírodních zákonů, díky které může člověk získat nějaký prospěch pro svůj život - proto musí být přírodní zákony stále a pravidelné, a právě v této prospěšné neměnnosti přírodních zákonů se projevuje moudrost a dobro jejich Stvořitele (např. Berkeley, *Pojednání o principech lidského poznání*, str. 172 (§ 151).)

vytvoření ideje v mé mysli (naopak striktně rozlišuje ideje v mé mysli jako pouze mé představy, fantasie, sny a ideje jako smyslová věc reálně přítomná přede mnou). A nakonec dospívám k očividnému poznatku, že kdybych přestal existovat, svět by si toho vůbec nevšiml, respektive se na něm nic nezmění. Je-li „být vnímatelný/poznatelný“ předpokladem existence světa, pak kým, když ne mnou? Musí tedy existovat vše-vnímající Bůh. [Stojí za to na chvíli v tomto bodě odbočit a povšimnout si, že tento postup by se dal nazvat „obrácený Descartes“, protože je to velmi podobné Descarteově prvotní skepsi, kdy zpočátku pochybuje o reálné existenci vnějších věcí, aby ji nakonec s pomocí Boha prokázal, protože Bůh by nás neklamal, a tak vnímané je reálné¹³. Paradoxně, biskup Berkeley vychází z filosofické argumentace a dochází k závěru - protože reálně existuje svět, musíme z toho odvodit, že také musí existovat Bůh; zatímco filosof Descartes vychází z náboženského dogmatu a postupuje opačně - protože existuje Bůh, který nás nemůže klamat, musí také reálně existovat tento svět¹⁴.]

V tomto okamžiku by se dalo namítnout: a) Berkeley se nás snaží oklamat, protože nejprve tvrdil, že svět je možný jen jako svět pro nás; být znamená být vnímatelný/poznatelný mnou a na konec se ukáže, že mé já tu být vůbec nemusí a nic hrozného se vlastně nestane. b) Berkeley těžko může být chápán jako realista, jestliže je svět podmiňován Boží vůlí a myslí. Na obě připomínky se dá odpovědět objasněním, jaká je funkce Boha v tomto světě, jak svou vůlí a myslí podmiňuje existenci světa? Berkeley nejprve vysvětluje, že Stvoření světa neznámá nic jiného, než zviditelnění struktury vesmíru. Všechny věci existují od věčnosti jako ideje v Boží mysli, jejich stvoření znamená zviditelnění - učinit je poznatelnými, vnímatelnými. A logicky by se dalo odvodit - i bez teologického motivu stvoření světa pro člověka -, že učinil je vnímatelnými pro člověka jako vnímající mysl, protože pro Boha už vnímatelné byly, tudíž si je sám sobě znovu nezviditelňoval: „Když jsou ale věci dosud tvory nevnímatelné učiněny Božím rozkazem pro ně vnímatelnými, pak se říká, že počnou svoji relativní existenci ve vztahu ke stvořeným myslím.“¹⁵ Stvoření musíme chápat ve vztahu ke konečným duchům - neboť v božím intelektu existovali od věčnosti -, „takže věci, pokud jde o nás, vlastně začaly svoji existenci čili byly stvořeny, když Bůh rozkázal, aby se staly vnímatelnými pro rozumné tvory v tom pořadí a tím způsobem, který tenkrát ustanovil a kterému my říkáme Zákon přírody.“¹⁶ Dospíváme tak k poslednímu významu být znamená být vnímán - „být znamená stát se poznatelným pro člověka v aktu Stvoření“ (věc je tak podmíněna mým poznáváním, ale současně nezávislá na mém poznávání). Bůh je zde prakticky totožný s Velkým třeskem, obzvláště když se jeho zásahy do světa omezují pouze na akt Stvoření. V tomto bodě Berkeley trpí určitou „schizofrenií“. Na jedné straně - a to na devíti z deseti míst - zdůrazňuje, že svět byl stvořen podle přírodních zákonů, jež Bůh ustanovil. A především dále ubíhá podle těchto přírodních zákonů, jež jsou pravidelné, stále, neměnné, protože díky této spolehlivosti může s jejich pomocí člověk poznávat svět a především si svůj život vylepšovat a usnadňovat. V neměnnosti přírodního řádu spočívá prospěšnost a v této neměnnosti se proto nejvíce projevuje boží dokonalost, moudrost a laskavost s člověkem.¹⁷ Tento názor se až podezřele podobá deismu, jehož zastáncem Berkeley ale údajně nebyl¹⁸. V přírodě proto nepozorujeme „náhlý zásah ruky všemohoucího Činitele.“¹⁹ Bůh, co se týče zásahů do chodu světa, se omezil jen na akt Stvoření. Můžeme

¹³ Descartes, René, *Meditace o první filosofii; Námitky a autorovy odpovědi*, Praha : Oikoymenh, 2003, str. 58.

¹⁴ Berkeley ve *Třech dialogích* také na Descarta naráží: „Cožpak není legrační, že filosof zpochybňuje existenci smyslových věcí, dokud si nedokázal pravdivost Boha...?“ (Berkeley, *Tři dialogy*, str. 67).

¹⁵ Berkeley, *Tamtéž*, str. 87.

¹⁶ Berkeley, *Tamtéž*, str. 88.

¹⁷ Např. Berkeley, *Pojednání o principech*, str. 117 (§31); 151 (§107).

¹⁸ Röd, Wolfgang, *Novověká filosofie II*, Praha : Oikoymenh, 2004, str. 165, pp. 23.

¹⁹ Berkeley, *Pojednání o principech*, str. 172 (§ 151).

v tom vidět Boha²⁰, ale nezasahujícího Boha. Ona Berkeleyho „schizofrenie“ se projevuje v tom, že byl také biskupem - což by samo o sobě ještě nic neznamenovalo -, ale očividně byl také věřícím. A z této pozice musel vysvětlovat Boží zásahy do pravidelného chodu světa - Boží zázraky²¹. Na jedné straně tedy Bůh nezasahuje do chodu světa - technicky sice stále může, ale nedělá to. Na druhé straně je toho plná Bible. A právě tím by se dal tento rozpor částečně obhájit, protože, když Berkeley mluví o pravosti zázraků, vždy má na mysli biblické zázraky (ne že by považoval sdělení Bible za alegorické, ale určitou odlišnost od naší doby tu cítíme).

Pro doplnění:

Kvůli nepochybné nesrozumitelnosti výše předložených tezí, raději v krátkosti ještě jednou a jinými slovy zformuluji koncept přednášky.

Berkeley byl svými současníky chápán jako imaterialista, popírající materiální skutečnost světa kolem sebe. Důvodem bylo Berkeleyho odmítnutí hmotné substance, jež byla součástí metafyzického náhledu na svět, počínaje Descartem. Problém s hmotnou substancí a její charakteristikou byl poté reflektován dalšími filozofy jako Lockem, Spinozou, Leibnizem atd. Berkeley ale chápal hmotnou substancí ve významu věci o sobě, s tím, že její odmítnutí je nejen rozumné, ale navíc i nutné, pokud právě nechceme upadnout do popírání materiální skutečnosti světa. Berkeleyho závěry jsou potom takové, že ho lze - s každého možného úhlu - považovat za realistu. Lze to demonstrovat jednak v opozici k Voltairovské interpretaci Berkeleyho - to jest Berkeleyho, který prochází dveřmi jako duch a plodí děti pouze intelektuální námahou - ale i v opozici k vnímání Berkeleyho jako realisty entuziasmem pro prožívaný svět, jenž je zcela nesmiřitelný s přírodovědným materiálním světonázorem.

Aby se Berkeley dostal k problému existence hmotné substance, musí se k ní postupně propracovat. Hmotná substance je chápána jako materiální a poslední základ vnímaných věcí. Tento základ existuje objektivně a nezávisle na nás. Je to existence odlišná od našeho vnímání. Berkeley tak rozebírá „samozřejmou pravdu“²², že existovat je jedna věc a být vnímán je zase druhá. Máme-li nějakou věc před sebou, pak ji vidíme utvořenou z různých smyslových kvalit (jako červenou, hranatou, tvrdou atd.). Potom se můžeme ptát - platí pro tuto věc ona pravda, že existovat je jedna věc a být vnímán druhá? Nebo-li má existenci odlišnou od toho, že by byla vnímána? Začneme-li rozebírat jednotlivé kvality, které na ní vnímáme, zjišťujeme, že jsou takové právě kvůli našemu vnímání a bez našeho vnímání by neexistovali. Zde Berkeley postupuje od tzv. sekundárních kvalit, jež byly v jeho době považovány vcelku už samozřejmě jako neexistující samy o sobě, jakoby inherentně a objektivně ve věci, ale jsou výsledkem našeho vědomí. Věc přede mnou není barevná, ani nevydává žádný zvuk, protože vjem barevnosti nebo zvuku vzniká až v mé mysli. To platí i pro ostatní tzv. sekundární kvality. Berkeley k tomuto poznání dochází zpravidla dvěma způsoby - jednak na základě *relativnosti našeho vnímání*: jestliže každý člověk vnímá barvu jinak, pak očividně věc není mnoho-barevná, barva není přítomná ve věci, ale vzniká našim

²⁰ „Ale přestože se Bůh skrývá [...], pro nezaujatou a pozornou mysl nemůže být nic čitelné jasněji než bezprostřední přítomnost *nanejvyšší moudrého Ducha*, který tvoří, řídí a nese celý systém jsoucna.“ (Berkeley, *Tamtéž*).

²¹ Berkeley, *Pojednání o principech*, str. 140 (§84). V této souvislosti je určitě podstatné i to, že o Božích zásazích do chodu světa, tj. o pravosti zázraků, o tom Berkeley mluví pouze krátce v tomto jediném paragrafu svých *Principů* a více se jim nevěnuje; a v následujících *Třech dialogích* je nezmiňuje už vůbec.

²² Berkeley, *Tři dialogy*, str. 14.

vnímáním. Druhá cesta spočívá v Berkeleyho *odmítání abstraktních idejí* - idea něčeho, abstrahovaná od všech ostatních, s nimiž obyčejně koexistuje, je pouze prázdný pojem. Např. pohyb o sobě, barva vůbec atd. (naopak je pohyb myslitelný jen jako rychlý, pomalý, pohyb tělesa atd.) - takové ideje sice umíme vyslovit, ale nedokážeme si pod nimi nic představit, jsou to tedy jen prázdná slova, kterými ve skutečnosti nic nemyslíme²³. Proto pak dokazuje např., že teplota není něco přítomného ve věci, ale je to také jen jev, idea naší mysli, protože: a) každý vnímá teplotu žhavého tělesa jinak, jako jinak vnímá barvu; b) lze argumentovat také tak, že si nelze představit abstraktní ideu bolesti či slasti obecně, abstrahovanou od ostatních idejí, které ji doprovázejí, např. ideu bolesti máme vždy spojenou s ideou velkého tepla, chladu, tlaku, tvrdosti atd. Smyslová bolest se proto nijak neliší od těchto idejí - vnímání velkého tepla je pak totéž jako vnímání bolesti. Intenzivní teplo není ničím jiným než určitým druhem bolestivého počítka. Bolest se ale může nacházet jen ve vnímající mysli, nikoli jako inherentní vlastnost v předmětu v předmětu přede mnou. Tím mají ale původ v mysli i ideje, které bolest nutně provází, jako např. teplo, proto závěrem - teplo také není inherentní vlastností v předmětu vně mysli. Dalo by se ještě pokračovat, že teplo, které už není pro vnímající mysl bolestí, nepříjemností, je naopak slastí (záleží jen na stupni tepla), a pak platí totéž, že slast může existovat jen ve vnímající mysli, ergo každý stupeň tepla musí existovat jen v mysli.²⁴ Není třeba zapírat, že některé Berkeleyho argumenty jsou poněkud křečovitého rázu.

V okamžiku, kdy se Berkeley vypořádává se všemi sekundárními kvalitami jako existujícími pouze jako idea naší mysli, protože jsou zcela podmíněné naší vnímající myslí, stejně dvě metody aplikuje i na primární kvality. Buď tedy pomocí relativnosti našeho vnímání nebo odmítnutím čistě abstraktních idejí (jako prostor o sobě atd.), dochází k poznatku, že i primární kvality jako rozprostraněnost a tvar věci atd., jsou zcela podmíněné naším vnímáním - neexistují nezávisle na nás, inherentně ve věcech.

Berkeley tvrdí, že věc je jen komplexem smyslových kvalit a když je odstraníme, odstraníme celou věc jako takovou, protože z věci nic nezůstane. Jsou-li všechny tyto kvality (od barvy po rozlehlost a tvrdost) závislé na našem vnímání, pak celé bytí věci spočívá v tom, že je vnímána. Může se ale namítnout, že mohou sice všechny vnímané kvality existovat pouze jako mé ideje, protože je jejich existence podmíněna mým vědomím, ale stále tu zůstává něco vnějšího jako jejich příčina, jako reálná existence vnímané věci. Tou je hmotná substance (v Kantově terminologii věc o sobě).

V dalším postupu se můžeme pokusit o pozitivní určení, vymezení této hmotné substance, ve smyslu, že je *příčinou, podnětem, nástrojem, prostorem o sobě* a pod. Ale všechna tato pozitivní určení Berkeley vyvrací jako sporná a nekonzistentní. Rozebírat každé takové vymezení hmotné substance a proč je takové vymezení sporné, nemá na tomto místě příliš smysl, protože i kdyby byl jeho argument vyvratitelný, neplatný, přesto to nemění účel celé argumentace. Touto argumentací Berkeley směřuje k odmítnutí existence této substance, díky čemuž ho lze vnímat jako realistu. Možná by šlo namítnout, že ten a ten argument je z nějakého důvodu neplatný, a proto není jeho filosofický náhled na svět oprávněně zdůvodněný, to ale nic nevyovídá o stanovisku, ale jen o použité metodě.

Nechceme-li se vzdát pojmu hmotné substance, dospíváme tak k čistě negativnímu vymezení: hmotou „nechápu substanci ani akcident, myslící ani rozlehlé jsoucno, příčinu,

²³ Např. Berkeley, *Pojednání o principech*, str. 91(§7) nebo Berkeley, *Tři dialogy*, str. 30-31, kde pak v této souvislosti dodává, že je „nerozumné trvat na něčem, o čem nemáš ani představu.“

²⁴ Berkeley, *Tři dialogy*, str. 15-16.

nástroj ani podnět, nýbrž něco zcela neznámého a od toho všeho odlišného.²⁵ Hmota je tak chápána jako abstraktní obecná idea *entity* - odmýšlím si od ní všechny jednotlivé věci, kvality či ideje, které vnímám či si představuji nebo jakkoli chápu. Není jakkoli vnímána. Nemá žádné pozitivní určení. „Když se tak nad tím zamyslím, zjišťuji, že nemám vůbec žádný pozitivní pojem nebo význam. [...] Nevím, co se myslí její *existencí* ani jak existuje.“²⁶ O hmotné substancí můžeme pouze říct, že je to nepoznatelné něco, jestli to vůbec ještě lze nazvat něčím.²⁷ Potom ale můžeme prohlásit, že tato hmotná substance je *neužitečná* a ať už existuje nebo ne, nic to na stavu světa nezmění²⁸; její pojem je sám o sobě *sporný a absurdní*²⁹; kvůli svému čistě negativnímu určení je z principu *nepoznatelná*; a na konec můžeme ze všech těchto důvodů prohlásit, že hmotná substance je jen prázdný filosofický pojem, který nemá žádnou skutečnost, hmotná substance zkrátka *neexistuje*.³⁰

V jedné pasáži, kterou stojí zde ocitovat, by mohl být Berkeley vnímán jako předchůdce Popperovské metody falzifikace či analytické filosofie s jejím odmítáním smyslu-prázdných vět. Berkeley se v souvislosti s takto čistě negativně vymezeným pojmem hmotné substance ptá, jak vlastně dokázat ne-existenci něčeho takového?:

„*Fil.* Kdy se věc ukáže jako nemožná?

Hyl. Když se dokáže spor mezi idejemi zahrnutými v její definici.

Fil. Ale kde nejsou žádné ideje, tam mezi nimi žádný spor dokázán být nemůže.

[Nelze vyvrátit pojem hmotné substance jako věci o sobě, jestliže totiž není přístupný vyvrácení, protože jeho definice neobsahuje žádné pozitivní vymezení. Závěr proto musí znít:]

Fil. [...] Nemůžeš tedy čekat, že dokážu spor mezi idejemi tam, kde žádné ideje nejsou, nebo nemožnost hmoty v *neznámém* smyslu, tedy v žádném smyslu. Mým úkolem bylo pouze ukázat, že tím myslíš *nic*, a to jsi sám připustil. Ukázalo se tedy, že všemi těmi různými smysly nemyslíš buď vůbec nic, nebo jestli něco, pak absurditu.“³¹

Odmítnutí nepoznatelné substance je jen poslední krok v odmítnutí jakékoli existence odlišné od naší mysli. Být tak znamená být vnímán, o čemž se ale ukáže, že má více rozměrů. Postupnými kroky se dostáváme od aktuálně vnímaného až k dedukci vše-vnímající mysli, která je jen teologicky zabarveným vyjádřením teze, že co existuje, musí být poznatelné. Uvedení světa v existenci znamená učinit ho poznatelným.³² Berkeley - chce-li shrnout ústřední tezi své filosofie - říká: „Je pravda, že jsem při tom asi nucen použít několik podivných opisů a neobvyklých slovních spojení. Ale když budou mé myšlenky zcela

²⁵ Berkeley, *Tři dialogy*, str. 59.

²⁶ Berkeley, *Tamtéž*.

²⁷ „Vzpomeň si, že hmota, kterou obhajuješ, je neznámé něco (jestli to vůbec můžeme nazvat *něčím*), co je zcela prosto všech smyslových kvalit a nemůže to být vnímáno smysly ani chápáno myslí.“ (Berkeley, *Tři dialogy*, str. 95).

²⁸ Např.: „Uznávám, že je možné, abychom vnímali všechny věci, jako je vnímáme nyní, i kdyby na světě žádná hmota nebyla. A jestli hmota existuje, nedokážu ani pojmut, jak by měla v naší mysli vyvolat nějakou ideu.“ (Berkeley, *Tři dialogy*, str. 58).

²⁹ Např.: „Za prvé říkám, že nepopírám existenci hmotné substance jenom proto, že bych neměl žádný její pojem, ale protože její pojem je nekonzistentní, nebo jinak řečeno, protože je sporné, aby její pojem existoval.“ (Berkeley, *Tři dialogy*, str. 69).

³⁰ Např.: „Naopak vím, že nemůže existovat nic sporného a že existence hmoty implikuje spor.“ (Berkeley, *Tři dialogy*, str. 70). Nebo: „Dovol mi se tě nyní zeptat, *za prvé*, zda zdrojem všeho toho *skepticismu* není tvoje vztahování idejí k určitým absolutně existujícím nevnímaným substancím jako k jejich předlohám? *Za druhé*, zda víš o existenci těchto neznámých předloh skrze smysly nebo skrze rozum? A když nevíš, zda není absurdní je předpokládat?“ (Berkeley, *Tři dialogy*, str. 81-82).

³¹ Berkeley, *Tři dialogy*, str. 63.

³² Berkeley, *Tři dialogy*, str. 86-87.

pochopeny, to, co je v nich nejzvláštnější, bude nakonec obnášet pouze toto: je naprosto nemožné a jasně sporné předpokládat, že by mohla existovat nemyslitelná věc, aniž by byla vnímaná myslí.³³ Tou je samozřejmě ona hmotná substance, jako to, co existuje, aniž by to bylo poznatelné.

Podle Berkeleyho hmotná substance ve významu věci o sobě, jako podkladu našich jevů, vysvětlení skutečnosti spíše komplikuje než objasňuje: „jak si můžu být jistý skutečností věci, kterou dokonce vidím na tomto místě, budu-li předpokládat, že nějaká neznámá věc, kterou jsem nikdy neviděl, a ani vidět nemůžu, existuje neznámým způsobem, na neznámém místě, nebo také vůbec nikde?“³⁴ Jestliže ale není taková substance možná, můžeme mít jistotu o skutečnosti, reálnosti, opravdovosti světa kolem nás. Kvůli neexistenci neznámé substance jako poslední a pravé reality, tak svět není pouze jev naší mysli, naopak vnímaná realita je jediná realita, právě proto zcela skutečná. Svět je materiální, přesně jak se nám to celou dobu jevílo³⁵. Tím můžeme dát odpověď Voltairovi nebo Kantovi, co se týče popírání materiálnosti a reálnosti okolního světa. Je to i odpověď Milanu Sobotkovi v jeho krátkém zamyšlení, jak by bylo možné chápat Berkeleyho jako realistu, protože Berkeley nemluví o reálnosti vnějšího světa, protože je takto reálný pro mne, v mém prožívání, ale je takto reálný a materiální naopak očividně nezávisle na mne.

Mohli bychom se ale zeptat ještě jinak: i kdybychom se obešli bez hmotné substance jako poslední a pravé reality, přesto musíme v tomto světě rozlišovat mezi světem, jak ho vnímám a prožívám já, v každodenní zkušenosti; a světem, jak ho pojímá věda. Sám přiznávám, že nás smysly často klamou, že věc není barevná a nedělá žádný zvuk. Neznamená tento fakt pak to, že přeci jen musíme rozlišovat mezi méně pravou realitou světa a opravdovější realitou? Pozoruji-li svět pohledem vědce, nepozoruji něco skutečnějšího, pravdivějšího? Odpověď souvisí s jinou odpovědí na otázku: „spadne-li v lese strom a nikdo v něm není, udělá nějaký hluk?“ R. Popkin, který tento příklad uvádí, říká, že Berkeley by odpověděl *ne*, jestliže hlukem chápeme zvuk, který ale vzniká až v interakci s lidským vnímáním.³⁶ Já se domnívám, že Berkeley by spíše odpověděl: „*au contraire*, padající strom udělá hluk.“ Souvisí to s dvěma Berkeleyho tezemi:

I) Jednotlivými smysly nikdy nepoznáváme tentýž předmět - předmět pozorovaný okem a jinými smysly, nebo okem a mikroskopem není tentýž. V úsudku ale spojujeme různé ideje vnímané různými smysly nebo v různém čase nebo za různých podmínek do jednoho předmětu poznání, jestliže ze zkušenosti vidíme, že jeden druh idejí je doprovázen jiným druhem idejí. Každý předmět, který pozorujeme odlišnými smysly (což znamená třeba i pomocí přístrojů), nebo daný předmět pokaždé pozorujeme v jiném čase, nebo za jiných podmínek, tak takový předmět je sice pokaždé odlišný, ale v řeči ho označujeme vždy za tentýž a máme pro něj jen jedno jméno. Činí se tak z praktického důvodu, abychom se dorozuměli mezi sebou. Když znovu pozoruji pod mikroskopem předmět, který jsem už jednou viděl, není to proto, abych ho lépe prozkoumal, abych se dobral k pravdivějšímu poznání tohoto předmětu, abych nahlédl nějakou jeho pravou podstatu - protože předmět vnímaný mikroskopem je zcela jiný než předmět viděný očima.³⁷ Můžu na zkoumaný předmět

³³ Berkeley, *Tamtéž*, str. 79.

³⁴ Berkeley, *Tamtéž*, str. 61.

³⁵ „Jsem prostý člověk, tak jednoduchý, že věřím vlastním smyslům a nechávám věci tak, jak je nalézám. Abych byl upřímný, mým názorem je, že skutečnými věcmi jsou právě ty věci, které vidím a cítím a vnímám svými smysly.“ (Berkeley, *Tamtéž*, str. 66)

³⁶ Popkin, Richard H., *Filozofie pro každého*, str. 275-276.

³⁷ „Odtud plyne, že když zkoumám svými ostatními smysly věc, kterou jsem viděl, není to proto, abych lépe pochopil tentýž předmět, který jsem už vnímal zrakem, protože předmět jednoho smyslu není vnímaný jinými smysly. A když se podívám mikroskopem, není tomu tak, že bych vnímal jasněji to, co jsem už vnímal pouhým

uplatnit všechny své smysly, všechny měřicí přístroje a pozorování opakovat nesčetněkrát, ale to neznamená, že ho pak budu vidět jasněji a pravdivěji. Z toho můžeme usoudit, že Berkeley by přiznal přírodovědnému zkoumání reality pod mikroskopem stejnou hodnotu, jako vnímání této reality mým obyčejným pohledem. Fyzikální svět je pouze jiný pohled, nikoli opravdovější realita (je sice jiný než můj obyčejný pohled na svět, přesto se mi stále dává jako něco poznatelného - v tomto duchu jako moje idea -, fyzikální svět nemusí být vnímáný smysly, ale není to nepoznatelná věc, jako hmotná substance). Dívám-li se na svět z pohledu obyčejného člověka, pak stůl přede mnou existuje a bude existovat, i když odejdu z místnosti, jak už bylo výše řečeno. Má nepřítomnost na jeho existenci nic nemění. Proč by to nemělo platit pro padající strom? Dělá-li hluk, když stojím před ním, musí dělat hluk, i když nejsem přítomný. Tvrdit, že strom hluk nedělá, znamená začít uplatňovat pohled vědce - potom padající strom nedělá hluk, když padá osaměle (protože z pohledu vědy vytváří pouze chvění molekul vzduchu), ale stejně tak nebude dělat hluk - z pohledu vědce -, ani když bude kolem něj zástup lidí. Dovolil bych si to přirovnat k obrázku, jež se z jednoho úhlu pohledu jeví jako váza, z druhého jako stará babka - oba pohledy nemohou platit současně, jeden vylučuje druhý, ale to neznamená, že jeden je pravdivější než druhý. Hluk padajícího stromu nebo chvění molekul vzduchu jsou dva pohledy mého vnímání světa, který se mi dává jako něco poznatelného. Samozřejmě dle účelu, který sleduji, potřebuji zaujmout jiný pohled. Pohledy na svět jsou si rovnocenné, ale nikoli zaměnitelné. Pro estetický popis světa využiji poetické vnímání světa, pro fyzikální popis využiji fyzikální rovnice.

II) S tím souvisí druhá teze, že ačkoli je každý pohled odlišný, neznamená to, že všichni žijeme uzavřeni ve vlastním vesmíru. Berkeley říká, že pokud slovo tentýž (stejný) chápeme v běžném smyslu, pak nepopírám, že stejná idea může existovat ve více myslích - neboli různí lidé budou vnímat danou věc stejně. Lidé užívají slovo stejný tam, kde nevnímají rozdíl. Pokud je člověk postaven do situace, kdy nevnímá, že by byl v něčem nějaký rozdíl, pak použije pro popis situace slovo stejný. Jiná situace nastává, jestliže pro srovnání použijeme filosofický abstraktní pojem identity / stejnosti³⁸. Předpokládejme ale „skupinu několika lidí, kde jsou všichni obdařeni stejnými schopnostmi, a v důsledku toho na ně působí jejich smysly stejně, ale ještě neznají jazyk - bezpochyby by se ve svých vjemech shodovali.“³⁹ Tedy za stejných podmínek, kdy lidé mají stejné poznávací schopnosti, budou vnímat věc stejně. Přestanou se shodovat v okamžiku, kdy začnou užívat řeč, kvůli čemuž se začnou dohadovat nad definicí pojmu stejné, kdy začnou užívat neurčitého abstraktního pojmu identity, s jehož pomocí pak chtějí srovnávat stejnost představ dvou lidí. Lidé se tak „mohou hádat o identitě a rozdílnosti, aniž by se jejich myšlenky a názory nějak skutečně lišily, jinak než ve slovech.“⁴⁰ Dva lidé, kteří mají stejné poznávací schopnosti, postaveni do stejné situace, tak poznávají věc před sebou stejně - ve smyslu, že nevnímají nějaký rozdíl mezi svými představami. Jestliže usilujeme o určení stejnosti pomocí abstraktní ideje identity, pak si nemůžeme rozumět, takové srovnání nemá smysl. Z čehož lze usoudit, že v rámci každého pohledu (obyčejného, vědeckého) je tak možno dosáhnout shody, objektivity. Ve vědě se dosahuje shody častěji, ale jen proto, že má možnost si lépe zajistit podmínky pohledu, což je v obyčejném životě obtížnější.

Po všem zde řečeném snad můžeme tedy připustit, že Berkeley byl v ontologicko-noetickém smyslu realista.

očíma, protože předmět vnímáný čočkou je zcela jiný než předmět vnímáný očima.“ (Berkeley, *Tři dialogy*, str. 81).

³⁸ Berkeley, *Tři dialogy*, str. 82-83.

³⁹ Berkeley, *Tamtéž*, str. 83.

⁴⁰ *Tamtéž*.

Literatura:

- Berkeley, George, *Pojednání o principech lidského poznání*, Praha : Oikoymenh, 2004.
- Berkeley, George, *Tři dialogy mezi Hyladem a Filonoem*, Praha : Oikoymenh, 2007.
- Descartes, René, *Meditace o první filosofii; Námítky a autorovy odpovědi*, Praha : Oikoymenh, 2003.
- Kant, Immanuel, *Kritika čistého rozumu*, Praha : Oikoymenh, 2001.
- Locke, John, *Esej o lidském rozumu*, Praha : Svoboda, 1984.
- Popkin, Richard H., *Filozofie pro každého*, Praha : Ivo Železný, 2000.
- Röd, Wolfgang, *Novověká filosofie II*, Praha : Oikoymenh, 2004.
- Sobotka, Milan, *Filozofie George Berkeleye*, in: George Berkeley, *Pojednání o základech lidského poznání*, Praha : Svoboda, 1995.
- Voltaire, *Voltaire - myslitel a bojovník I*, Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1957.